

O'ZBEK TILIDA O'XSHATISHLARNING STRUKTUR-SEMANTIK XUSUSIYATLARI.

*DTPI o'zbek tili va adabiyoti
kafedrasi katta o'qituvchisi*

Dustmurodov Qahramon Mamadaliyevich.

*DTPI "Filologiya va tillarni o'qitish: O'zbek
tili yo'nalishi 4-kurs 403- guruh talabasi*

Qudratova Marjona Farhod qizi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada tilshunoslikda o'zbek tilshunoslikda o'xshatishlarning struktur-semantik xususiyatlari batafsil yoritilgan va misollar yordamida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Kalit so'zlar: o'xshatish, struktur-semantik xususiyatlar, o'xshatish konstruktsiyalari, lingvistik tahlil, semantika, sintaktik qurilish, obrazlilik, badiiy tasvir vositalari, o'zbek tili, qiyoslash, uslubiyyat, til birliklari.

STRUCTURAL AND SEMANTIC FEATURES OF SIMILES IN THE UZBEK LANGUAGE.

*Senior lecturer of the Department of Uzbek
Language and Literature of the State Pedagogical
University of the Republic of Uzbekistan
Dustmurodov Kahramon Mamadaliyevich.*

*Student of the 4th year of the State Pedagogical
University of the Republic of Uzbekistan "Philology
and Language Teaching: Uzbek Language" group
403 Qudratova Marjona Farhod*

Annotation: This article discusses in detail the structural and semantic features of similes in Uzbek linguistics and analyzes them using examples.

Keywords: simile, structural and semantic features, simile constructions, linguistic analysis, semantics, syntactic construction, imagery, means of artistic depiction, Uzbek language, comparison, methodology, language units.

KIRISH

Tilshunoslikda o'xshatish konstruktsiyalari nutqning tasviriy va semantik imkoniyatlarini kengaytiruvchi muhim sintaktik birliklardan biri hisoblanadi. O'zbek tilida o'xshatishlar ma'lum grammatik vositalar yordamida shakllanadi hamda

qiyoslash munosabatini ifodalovchi konstruktsiyalar sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu konstruktsiyalar ikki yoki undan ortiq obyekt o'rtasidagi o'xshashlikni ifodalash orqali nutqda obrazli ma'no hosil qiladi¹. Shu sababli o'xshatishlarning grammatik tuzilishini tahlil qilish ularning struktur-semantik xususiyatlarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbek tilida o'xshatish konstruktsiyalarining grammatik tuzilishi odatda bir nechta asosiy komponentlardan tashkil topadi. Bu komponentlar o'zaro semantik bog'liqlikda namoyon bo'ladi. Lingvistik tadqiqotlarda o'xshatishning grammatik modeli **taqqoslanayotgan obyekt, qiyoslash obrazi, o'xshashlik belgisi va qiyoslash ko'rsatkichi** kabi elementlardan iborat ekanligi qayd etiladi². Ushbu komponentlar birgalikda o'xshatish konstruktsiyasining grammatik asosini tashkil etadi.

O'zbek tilida o'xshatishning grammatik shakllanishida qiyoslash ko'rsatkichlari muhim rol o'ynaydi. Bunday ko'rsatkichlar asosan yordamchi birliklar yoki affikslar orqali ifodalanadi. O'zbek tilida eng ko'p uchraydigan qiyoslash ko'rsatkichlari **-dek, -day, kabi, singari, go'yo, xuddi, misoli** kabi birliklar hisoblanadi³. Ushbu grammatik vositalar o'xshatish munosabatini ochiq shaklda ifodalash imkonini beradi hamda qiyosiy semantikasi yuzaga keltiradi.

O'zbek tilidagi o'xshatish konstruktsiyalarini grammatik tuzilishiga ko'ra bir necha turga ajratish mumkin. Birinchi tur **affiksal o'xshatish konstruktsiyalari** hisoblanadi. Bunday konstruktsiyalarda qiyoslash munosabati **-dek** yoki **-day** qo'shimchalari yordamida ifodalanadi. Mazkur affikslar o'xshatishning sintaktik shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Ular taqqoslanayotgan obyekt bilan qiyoslash obrazini grammatik jihatdan bog'lab turadi⁴.

Ikkinchi tur **yordamchi so'zlar yordamida ifodalangan o'xshatish konstruktsiyalari** hisoblanadi. Bu turdagi konstruktsiyalarda qiyoslash munosabati **kabi, singari, misoli, go'yo** kabi birliklar orqali ifodalanadi. Ushbu vositalar sintaktik jihatdan taqqoslanayotgan obyekt bilan qiyoslash obrazini bog'lovchi element vazifasini bajaradi⁵. Natijada nutqda qiyosiy semantik munosabat aniq ifodalanadi.

O'zbek tilida o'xshatish konstruktsiyalarining grammatik tuzilishi sintaktik jihatdan ham muhim xususiyatlarga ega. Bunday konstruktsiyalar odatda so'z birikmasi yoki gap tarkibida qo'llanadi. Ayrim hollarda o'xshatish konstruktsiyasi

¹ Rahmatullayev Sh. **Hozirgi o'zbek adabiy tili**. - Toshkent: Universitet, 2006. - 412 b. <https://ziyonet.uz>

² Nurmonov A., Mahmudov N. **O'zbek tilining nazariy grammatikasi**. - Toshkent: Fan, 2010. - 320 b. <https://library.ziyonet.uz>

³ Hojiyev A. **O'zbek tili grammatikasi**. - Toshkent: O'qituvchi, 2011. - 280 b. <https://ziyonet.uz>

⁴ Abdurahmonov G'. **Hozirgi o'zbek adabiy tilining sintaksisi**. - Toshkent: Fan, 1996. - 240 b. <https://library.ziyonet.uz>

⁵ Yuldashev B. **Hozirgi o'zbek tilining stilistikasi**. - Toshkent: Fan, 2011. - 280 b. <https://library.ziyonet.uz>

butun gapning semantik markaziga aylanishi mumkin. Bu esa o'xshatishning nutqdagi sintaktik funksiyasini yanada kuchaytiradi⁶.

O'xshatish konstruktsiyalarida o'xshashlik belgisi ba'zan ochiq shaklda ifodalanadi, ba'zan esa kontekst orqali anglashiladi. Agar o'xshashlik belgisi nutqda bevosita ko'rsatilsa, o'xshatishning semantik mazmuni yanada aniqroq bo'ladi. Aksincha, ushbu belgi yashirin tarzda ifodalangan holatlarda o'xshatishning ma'nosi kontekst orqali aniqlanadi. Bunday holat lingvistik adabiyotlarda **implitsit o'xshatish** deb ataladi⁷.

O'zbek tilidagi o'xshatish konstruktsiyalari morfologik jihatdan ham turli so'z turkumlari bilan bog'liq holda shakllanadi. Qiyoslash obrazlari ko'pincha ot yoki sifat so'z turkumlari orqali ifodalanadi. Ayrim hollarda fe'l birliklari ham o'xshatish konstruktsiyasining tarkibiy qismi sifatida qo'llanadi. Bu esa o'xshatishlarning grammatik tuzilishi moslashuvchan va funksional jihatdan keng imkoniyatlarga ega ekanligini ko'rsatadi⁸.

O'zbek tilshunosligida olib borilgan tadqiqotlar o'xshatish konstruktsiyalarining grammatik tuzilishi tilning obrazli ifoda imkoniyatlarini kengaytirishini ko'rsatadi. O'xshatish konstruktsiyalari nutqning tasviriyligini oshiradi hamda semantik aniqlikni ta'minlaydi. Shu sababli o'zbek tilida o'xshatishlarning grammatik tuzilishini o'rganish nafaqat stilistika, balki sintaksis va semantika sohalari uchun ham muhim ilmiy ahamiyatga ega⁹.

O'zbek tilida o'xshatish konstruktsiyalari grammatik jihatdan turli shakllarda ifodalanadi. Ular asosan affikslar, yordamchi so'zlar yoki sintaktik birliklar orqali shakllanadi. Til tizimida ushbu konstruktsiyalar qiyoslash munosabatini ifodalash orqali nutqning tasviriy va semantik imkoniyatlarini kengaytiradi. O'xshatishlarning grammatik modellari taqqoslash obyekting tuzilishi, qiyoslash ko'rsatkichi va sintaktik joylashuviga ko'ra farqlanadi.

№	Grammatik model turi	Qiyoslash ko'rsatkichi	Struktur modeli	Misol
1	Affiksal o'xshatish	-dek, -day	N + -dek/-day	yuziday oppoq
2	Yordamchi so'zli o'xshatish	kabi	N + kabi	tog' kabi baland
3	Yordamchi so'zli o'xshatish	singari	N + singari	shamol singari tez

⁶ Kononov A. **Grammatika sovremennogo uzbekskogo literaturnogo yazyka**. - Moskva: Nauka, 1960. - 446 s. <https://archive.org>

⁷ Galperin I. **Stylistics**. - Moscow: Higher School Publishing, 1981. - 334 p. <https://archive.org>

⁸ Safarov Sh. **Kognitiv tilshunoslik asoslari**. - Toshkent: Fan, 2006. - 220 b. <https://ziyonet.uz>

⁹ Mahmudov N. **Til va nutq madaniyati**. - Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2013. - 240 b. <https://ziyonet.uz>

4	Tasviriy o'xshatish	misoli	N + misoli	sher misoli jasur
5	Modal o'xshatish	go'yo, xuddi	go'yo/xuddi + N	go'yo yulduz
6	Sintaktik o'xshatish	turli grammatik birliklar	Gap + qiyoslash	u burgutday uchdi

Xulosa

O'zbek tilidagi o'xshatishlar tilning obrazlilik va ta'sirchanlik xususiyatlarini namoyon etuvchi muhim stilistik vositalardan biridir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'xshatishlar o'ziga xos struktur va semantik tuzilishga ega bo'lib, ular nutqda predmet, hodisa va shaxslarning belgilarini yanada aniqroq hamda ta'sirchanroq ifodalashga xizmat qiladi. O'xshatishlarning struktur jihati ularning sintaktik qurilishi va grammatik vositalari orqali yuzaga chiqsa, semantik jihati qiyoslanayotgan obyektlar o'rtasidagi ma'no munosabatlarini aks ettiradi. Shuningdek, o'xshatishlar badiiy matnlarda obraz yaratish, estetik ta'sirni kuchaytirish va muallifning individual uslubini namoyon etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Demak, o'zbek tilidagi o'xshatishlarning struktur-semantik xususiyatlarini o'rganish tilshunoslikning nazariy va amaliy masalalarini yoritishda muhim ilmiy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. - Toshkent: Universitet, 2006. - 412 b. <https://ziyonet.uz>
2. Nurmonov A., Mahmudov N. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. - Toshkent: Fan, 2010. - 320 b. <https://library.ziyonet.uz>
3. Hojiyev A. O'zbek tili grammatikasi. - Toshkent: O'qituvchi, 2011. - 280 b. <https://ziyonet.uz>
4. Abdurahmonov G'. Hozirgi o'zbek adabiy tilining sintaksisi. - Toshkent: Fan, 1996. - 240 b. <https://library.ziyonet.uz>
5. Yuldashev B. Hozirgi o'zbek tilining stilistikasi. - Toshkent: Fan, 2011. - 280 b. <https://library.ziyonet.uz>
6. Kononov A. Grammatika sovremennogo uzbekskogo literaturnogo yazyka. - Moskva: Nauka, 1960. - 446 s. <https://archive.org>
7. Galperin I. Stylistics. - Moscow: Higher School Publishing, 1981. - 334 p. <https://archive.org>
8. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik asoslari. - Toshkent: Fan, 2006. - 220 b. <https://ziyonet.uz>
9. Mahmudov N. Til va nutq madaniyati. - Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2013. - 240 b. <https://ziyonet.uz>